

O IDEOVOM ODKAZE N. G. ČERNYŠEVSKÉHO

(K 150. výročiu narodenia)

RAISA KOPSOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

V dejinách ruského a svetového filozofického myslenia 19. stor. patrí nesporne významné miesto N. G. Černyševskému (1828—1889), o ktorom aj K. Marx písal s hlbokou úctou ako o „veľkom ruskom vedcovi a kritikovi“, ktorý vo svojom diele *Náčrt politickej ekonómie podľa J. S. Milla* „majstrovsky objasnil bankrot »buržoáznej« politickej ekonómie“. (1, s. 27) Černyševskij sa zapísal do dejín teoretického myslenia nielen ako vynikajúci ekonóm, filozof, sociológ, historik, utopický socialista a revolučný demokrat, ale aj ako spisovateľ a literárny kritik. Práve encyklopedickosť jeho myslenia, prenikavý publicistický talent, revolučný elán a nezlomnosť revolucionára oddaného svojim ideálom až do posledných dní svojho vskutku strastiplného života, ktorý „by mohol byť námetom výsostne shakespearovskej tragédie“ (2, s. 244), doslova fascinovali mladého Lenina, ktorý neskôr označil Černyševského za „veľkého ruského heglovca a materialistu“. (3, s. 329) Leninovi patrí najvyššie zhodnotenie celoživotnej činnosti Černyševského. „Černyševskij je jediný naozaj veľký ruský spisovateľ, ktorý od päťdesiatych rokov až do konca roku 1888 vedel zotrvať na úrovni uceleného filozofického materializmu a odmietnuť úbohé nezmysly novokantovcov, pozitivistov, machistov a iných popletencov. Ale Černyševskij sa nevedel alebo správnejšie nemohol v dôsledku zaostalosti ruského života povzniesť k Marxovmu a Engelsovmu dialektickému materializmu.“ (3, s. 331)

N. G. Černyševskij začal svoju spoločensko-politickú činnosť v päťdesiatych rokoch 19. stor., keď sa po porážke v krymskej vojne v Rusku vytvára revolučná situácia. Koncom roku 1853 sa stáva redaktorom Nekrasovovho *Sovremennika*, ktorý je aj vďaka Černyševskému dlhšiu dobu najlepším, najpokrokovejším ruským časopisom, vedúcim orgánom bojovnej demokracie, propagátorom ideovo angažovanej literatúry a realistickej kritiky. V *Sovremenniku* boli uverejnené Černyševského hlavné diela, medzi iným jeho základná filozofická práca *Antropologický princíp vo filozofii* (1860), v ktorej vyložil svoje filozofické a etické názory, ale aj — vďaka čudnému nedopatreniu cenzora — román *Čo robiť?* (1863). Významnou udalosťou v dejinách triednych a ideových zápasov v Rusku bola obhajoba magisterskej dizertácie Černyševského *Estetické vzťahy umenia ku skutočnosti* (1855), v ktorej sformuloval svoje základné myšlienky o podstate a úlohe estetiky, umenia, literatúry a kritiky. Z pozícií porobeného roľníctva vystúpil proti šľachtickej kultúre a proti samým základom jej existencie. Meritom traktátu bolo ukázať, že život je prvotným základom umenia, že umenie je odvodené od skutočnosti, je jej podriadené.

Ďalšou významnou kapitolou v Černyševského tvorbe sa stalo jeho fundamentálne dielo *Náčrt gogolovského obdobia ruskej literatúry*, uverejňované

v *Sovremenniku* od decembra 1855 do decembra 1856. Je to svojho druhu jedinečné dielo o otázkach histórie a teórie kritiky. Černyševskij tu vystúpil ako propagátor angažovaného pokrokového umenia, ako pokračovateľ materialistických a estetických tradícií V. G. Belinského a A. I. Gercena. V liste príbuzným z tohto obdobia Černyševskij napísal: „Vôbec odvtedy, čo zomreli alebo sa odmlčali ľudia, ktorí rozumeli filozofii a sledovali ju, predstavy o filozofii sa u nás veľmi zatemnili.“ (4, s. 242) Za ľudí, ktorí rozumeli filozofii, pokladal predovšetkým Belinského a Gercena. Práve ich myšlienkový odkaz sa pokúsil priblížiť generácii pôsobiacej v päťdesiatych rokoch. *Náčrt gogolovského obdobia*... bol nielen význačnou literárnohistorickou prácou, ale mal významnú úlohu aj vo vývine ruského historicko-filozofického myslenia.

Vo svojom príspevku sa chceme sústrediť na leitmotív tejto práce, na hodnotenie ideových zápasov v Rusku v tridsiatych — štyridsiatych rokoch 19. stor., ktoré sú kľúčové pre pochopenie vývinových tendencií v dejinách ruskej filozofie. Aktuálnosť takéhoto prístupu k uvedenému Černyševského dielu vyplýva okrem iného z toho, že problematika jeho historicko-filozofického názoru dosiaľ ešte nie je v marxisticko-leninskej filozofickej literatúre náležite spracovaná.¹ Skúmaním *Náčrtu gogolovského obdobia*... sa doteraz zaoberali predovšetkým literárni teoretici.² Z filozofického hľadiska hodnotené podnety obsahuje štúdia V. J. Jevgrafova *Černyševskij a Hegel*, v ktorej autor čiastočne využil aj uvedenú Černyševského prácu. (5, s. 141—144)

V dobe svojho vzniku sa *Náčrt gogolovského obdobia*... chápal ako výslovné revolučný čin, ako programový dokument najpokrokovejšej časti ruskej inteligencie. V ňom sa prvý raz z pozícií revolučnej demokracie prezentovali dejiny ruského spoločenského, filozofického a kritického myslenia dvadsiatych až štyridsiatych rokov 19. stor. v ich úzkej spojitosti s päťdesiatymi rokmi, kedy nastupuje nová generácia revolucionárov, tzv. raznočincov. Černyševskému sa podarilo vystihnúť zložitý a protirečivý proces formovania svetonázoru svojich ruských učiteľov v kontexte s vývinom európskej filozofie a v úzkej spätosti s politickými a myšlienkovými zápasmi v Rusku. Vyzdvihujúc filozofický odkaz Gercena a Belinského, Černyševskij ich stavia do jedného radu so súdobými mysliteľmi Západu. Sám však rozvíja ďalej ich filozofickú materialistickú tradíciu a estetiku kritického realizmu. Verný Belinského estetickým zásadám vášnivo obhajuje kritickorealistickej „gogolovskej smer“ v literatúre v boji proti zástancom teórie tzv. „čistého umenia“.

Vcelku bola Černyševského práca venovaná analýze filozofických a literárnokritických názorov revolučného demokrata V. G. Belinského, ktorého bohaté literárne dedičstvo upadlo po jeho smrti (1848) do zabudnutia. Akákoľvek zmienka o tomto veľkom kritikovi v tlači bola zakázaná. Takmer desaťročie sa o Belinskom nehovorilo a Černyševskij akoby ho bol znova objavil pre ruskú spoločnosť, hlboko kriticky prehodnotil jeho myšlienkový odkaz a ukázal na jeho skutočné miesto v intelektuálnych dejinách Ruska. Z tohto hodnotenia jasne vyplynulo, že Belinského literárnokritická činnosť bola odrazom jeho spoločensko-politických ideálov.

¹ V článku sa opieram o materiál svojej diplomovej práce: N. G. Černyševskij ob idejnoj borbe v Rossii 30—40-ch godov XIX veka (Po rabote „Očerki gogolevskogo perioda russkoj literatury“). Katedra istorii filosofii LGU, Leningrad 1958, 95 s.

² Pozri napr. M. G. Zeldovič: Černyševskij i problemy kritiky. Charkov 1968.

Uverejnenie už prvých statí *Náčrtu gogoľovského obdobia* . . . vyvolalo preto ostrú odozvu a zúrivé útoky proti autorovi zo strany liberálno-šľachtického tábora (obsiahnuté najmä v článku A. V. Družinina). Na druhej strane všetci, ktorí poznali a vážili si Belinského, sa tešili, že sa konečne meno veľkého kritika vyslovuje s úctou. Na to, aby Černyševskij mohol čo najúplnejšie zobraziť vývin ruského filozofického a kritického myslenia prvej polovice 19. stor., musel majstrovsky prekonávať viaceré cenzúrne obmedzenia.³

Černyševskij sa usiloval ukázať organickú myšlienkovú kontinuitu medzi epochou tridsiatych a päťdesiatych rokov, a preto podrobne charakterizoval hlavné ideové prúdy, ako sa vykryštalizovali predovšetkým na stránkach literárnych časopisov. Musíme si uvedomiť, čím bola literatúra v Rusku v tých časoch. Azda najvýstižnejšie to vyjadril A. I. Gercen, keď napísal: „Pre národ, ktorý nemá politickú slobodu, je literatúra jedinou tribúnou, z výšky ktorej si môže vynútiť, aby počuli výkrik jeho rozhorčenia a jeho svedomia.“ (6, s. 350) Literatúrou sa vyjadrovali aj politické presvedčenia, aj filozofické náhľady. Preto ani Černyševskij nepokladá *Náčrt gogoľovského obdobia ruskej literatúry* za dejiny časopiseckých polemík, ale za dejiny literárnych názorov, ktoré vyjadrovali spoločensko-filozofické zápasy. Správne zdôrazňoval, že nezhody v estetických názoroch boli skutočne iba dôsledkom nezhôd vo filozofických základoch celého spôsobu myslenia, že estetické otázky boli pre oba tábory, reprezentované jednak Polevým, jednak Belinským, prevažne len bojovým poľom, kým boj sa viedol o vplyv na duchovný život vôbec. (7, s. 281)

V tomto zmysle aj význam Gogoľa pre ruskú literatúru spočíval podľa Černyševského „nielen v tom, že bol geniálnym spisovateľom, ale súčasne tiež hlavou školy — jedinej školy, na ktorú môže byť ruská literatúra hrdá“. (7, s. 277) Práve Gogoľovi ako zakladateľovi školy kritického realizmu vďaka ruskej literatúra za svoju samostatnosť a svojbytnosť. „Gogoľ v nás prebudil vedomie o sebe samých — toto je jeho skutočná zásluha.“ (7, s. 277) Gogoľ zaujíma Černyševského aj z hľadiska jeho vplyvu na formovanie a evolúciu literárnokritických a filozofických názorov Belinského. A práve tu sa dostávajú k slovu v mnohých smeroch podnetné myšlienkové stretnutia, také typické pre prebúdajúce sa spoločenské myslenie po krvavom roku 1825. V tridsiatych rokoch sa už v ruskom spoločensko-filozofickom myslení sformulovali otázky, o ktorých sa v štyridsiatych rokoch rozpútal ostrý boj.

Centrom pokrokového spoločensko-filozofického myslenia sa v tridsiatych rokoch stáva moskovská univerzita, na ktorej pôde vznikajú viaceré krúžky. Pozornosť na seba sústreďujú najmä dva krúžky s rôznym zameraním — Stankevičov a Gercenov. Ako hovorí Černyševskij, „v jednom vládla Heglova filozofia, v druhom štúdium súčasných otázok historického života“. (7,

---

³ V prvých štyroch statiach Černyševskij nesmel meno Belinského ani spomenúť, a preto ho nazýva „kritikom gogoľovského obdobia“, „autorom statí o Puškinovi“, až v piatej stati bol Belinskij nazvaný svojím menom. Z cenzúrnych dôvodov nemohol menovať L. Feuerbacha, ktorého pokladal za svojho veľkého učiteľa. Nesmelo sa uviesť ani Gercenovo meno, ktorý bol vtedy v emigrácii, a preto o ňom Černyševskij hovorí ako o jednom z „priateľov p. Ogariova“. Ďalší zákaz sa vzťahoval na M. Bakunina, ktorý bol od r. 1851 väznený v Schlüsselburskej pevnosti. V Černyševského práci figuruje ako „Stankevičov priateľ“ a ako autor predslvu k prekladu Heglových gymnaziálnych prednášok.

s. 449) Tieto dva krúžky sa k sebe vzťahovali „ako teória a prax, ktoré sa musia navzájom dopĺňovať“. (7, s. 450) Členovia Gercenovho krúžku, do ktorého patrili N. P. Ogariov, N. M. Satin, N. I. Sazonov, N. Ch. Ketčer, A. N. Savič a iní, sa pokladali za dedičov revolučných tradícií dekabristov, celý ich záujem sa sústreďoval na praktické otázky dejín. Podľa slov Černyševského „nemecká filozofia ich málo zaujímala ako predmet príliš abstraktný. Ich pozornosť bola zameraná na vedy, ktoré majú priamy vzťah k životu národa“. (7, s. 449)

V *Náčrte gogolovského obdobia...* Černyševskij veľmi presne zachytil situáciu, ako odporcovia dôsledkov, ku ktorým vedie Heglov filozofický systém, dospeli pod vplyvom filozofických sporov o Hegla k názoru, že Hegla možno poraziť iba jeho vlastnou zbraňou, a preto začali tohto filozofa dôkladne študovať. Gercen a Ogariov, ako ukazuje Černyševskij, odhalili slabiny a nedôslednosti Heglovho systému, zistili omyly v jeho záveroch, našli protirečenia medzi jeho princípmi a výsledkami, základnými ideami a ich aplikáciou, vystihli aj jednostrannosť samých princíпов. Ocenili však pozitívnu stránku Heglovej filozofie, jeho dialektiku. Heglova dialektika sa stala pre nich „algebrou revolúcie“. Preto o sebe napokon mohli povedať: „Teraz chápeme všetko, čo chápал Hegel, ale chápeme to jasnejšie a úplnejšie než on.“ (7, s. 451)

Černyševskij vo svojej práci poukázal jednak na veľký význam Heglovej filozofie pri formovaní a vývine hlavných prúdov ruského spoločenského, filozofického a estetického myslenia 19. stor., jednak na celkové hodnotenie Hegla v dielach popredných predstaviteľov tohto myslenia. Vyzdvihol najmä vynikajúcu úlohu Gercena v hlbokom pochopení Heglovej filozofie. Gercen ako prvý z ruských mysliteľov dokázal prekonať dvojakošť Heglovho systému, odhalil protirečivosť medzi princípmi a závermi, medzi duchom a obsahom jeho filozofie. „K rozvoju dôsledných náhľadov z dvojzmyselných a celkom neužitočných Heglových narážok došlo u nás čiastočne pod vplyvom nemeckých mysliteľov, ktorí prišli po Heglovi, čiastočne — s hrdosťou to konštatujeme — vlastnými silami. Tu ruský rozum po prvý raz ukázal svoju schopnosť byť účastníkom vo vývine všeľudskej vedy.“ (7, s. 441) Černyševskij tu mal na mysli predovšetkým Gercenovu prácu *Listy o skúmaní prírody* (1845—1846).

Zásľuhu Gercena a jeho priateľov Černyševskij videl v tom, že prekonalí Heglovu filozofiu, očistili ju od jednostrannosti v zmysle svojich vlastných základných princíпов, podrobili ju kritike a správne vyložili. „Pozdvihli svoje zásady k všeobecným filozofickým princípom, a keď uvideli, ako veľa tým získavajú ich idey na pevnosti a harmónii, stali sa horlivými stúpenkami nemeckej filozofie, nie už však Heglovho systému, na ktorom sa nemohli zastaviť, ale novej filozofie, ku ktorej bol Heglov systém posledným prechodným stupňom.“ (7, s. 451) Černyševskij však správne zdôrazňuje aj tú skutočnosť, že hĺbka a usporiadanosť Heglovho filozofického systému urobili silný dojem na Gercena a Ogariova. Po zvládnutí Hegla sa ešte viac utvrdili vo svojich doterajších politických úsiliach, no ich činnosť nadobudla filozofické zameranie.

V *Náčrte gogolovského obdobia...* sa Černyševskému podarilo meritórne charakterizovať duchovnú klímu tridsiatych rokov ako epochu nadvlády filozofie nad celým intelektuálnym životom. Po zatknutí členov krúžku Ger-

cena — Ogariova r. 1834 na moskovskej univerzite naďalej pôsobil čisto filozofický Stankevičov krúžok, do ktorého patrili J. M. Neverov, K. S. Aksakov, J. F. Samarin, V. G. Belinskij, M. A. Bakunin, V. P. Botkin, T. N. Granovskij a iní. „Títo ľudia — ako píše Černyševskij — rozhodne žili iba filozofiou, dňom a nocou o nej rozprávali, a keď sa schádzali, na všetko sa pozerali, všetko riešili z filozofického hľadiska.“ [7, s. 437]

Práve s činnosťou tohto krúžku sú úzko späté začiatky šírenia heglovstva v Rusku. Duša krúžku N. V. Stankevič bol „prvým šíriteľom nadšenia pre Hegla medzi mladou generáciou v Moskve“. [7, s. 431] Toto nadšenie vyvrcholilo v rokoch 1836—1839, kedy podľa Černyševského obdivovanie Heglovej filozofie zachádzalo až do krajností. Každé Heglovo slovo bolo pre členov krúžku nespornou pravdou, každý jeho výrok sa chápal doslovne. „Múdrosť pred nimi ústami Hegla, ktorý, ako sa nazdávali, všetko uhádol, všetko zmieril, odhalila tajomstvá, ktoré doteraz boli ľuďom neprístupné.“ [7, s. 433] Orgánom tohto krúžku (a teda orgánom heglovskej filozofie) sa stali posledné zväzky časopisu *Moskovskij nabludatel'*, na ktorého stránkach sa horlivo propagoval Heglov filozofický systém. V ňom bol uverejnený aj Bakuninov *Predslov k Heglovým gymnaziálnym prednáškam* (1838), ktorý Černyševskij nazval teoretickým programom novej redakcie časopisu a ktorý takmer v úplnom znení — pochopiteľne bez uvedenia autora — uverejnili vo svojom *Náčrte gogolovského obdobia ruskej literatúry*.

Na margo ruského heglovstva treba však uviesť aj to, že jeho najaktívnejší predstavitelia, najmä Bakunin a Belinskij, nehľadali vo filozofii iba čisto teoretickú, abstraktnú pravdu. Oveľa viac ich zaujímala aplikácia filozofických systémov. V tom období nielen Rusko, ale aj celá intelektuálna Európa hľadala vo filozofii odpoveď na páľčivé spoločenské otázky v úsilí nájsť prostriedky na zdokonalenie spoločnosti. M. Bakunin vo svojej *Spovedi*, napísanej r. 1851 v Petropavlovskej pevnosti, taktó vysvetľoval príčinu svojho bývalého nadšenia pre filozofiu: „... po zanechaní vojenskej služby som sa naučil po nemecky a radostne som sa vrhol na štúdium nemeckej filozofie, od ktorej som očakával svetlo a záchranu“. [8, s. 49] Podľa slov Černyševského sa priateľom Stankeviča zdalo, že Heglova filozofia im odhaľuje všetky tajomstvá bytia, poskytuje odpoveď „na otázky duše“ a prináša jej „mier a harmóniu“.

Avšak Černyševskij sa neuspokojil s týmto konštatovaním. Jednu z príčin rozšírenia Heglovej filozofie v Rusku nachádza v samom jej obsahu, predovšetkým v tom, že Hegel nastolil znamenitú „dialektickú metódu myslenia“. Podľa tejto metódy musí mysliteľ skúmať predmet zo všetkých strán a pravda, ku ktorej dochádza, je výsledkom boja najrozličnejších vzájomne protikladných názorov. Podstata heglovskej dialektickej metódy myslenia spočíva podľa Černyševského v tom, „že sa mysliteľ nesmie uspokojiť s nijakým pozitívnym záverom, ale musí hľadať, či nie sú v predmete, o ktorom rozmyšľa, vlastnosti a sily, ktoré sú protikladné tomu, čo predstavuje tento predmet na prvý pohľad“. [7, s. 442] Černyševskij tu teda sústredil pozornosť na použitie dialektickej metódy myslenia ako nástroja na odhalenie objektívnej dialektiky, na také jej použitie, ktoré diktoval celý vtedajší rozvoj vied o prírode a spoločnosti.

Súdobú aktuálnosť filozofie videl najmä v tom, že „objasniť skutočnosť sa stalo hlavnou povinnosťou filozofického myslenia“. [7, s. 442] Z toho

podľa Černyševského vyplynulo, že sa veľká pozornosť venovala skutočnosti, nad ktorou sa predtým nezamýšľali a bez akýchkoľvek škrupúl ju prekrucovali podľa vlastných jednostranných predstáv. V skutočnosti však, ako zdôraznil Hegel, všetko závisí od okolností, od podmienok miesta a času. „Každý predmet, každý jav má svoj vlastný význam a ak súdime o ňom, musíme brať do úvahy situáciu, v ktorej existuje; toto pravidlo vyjadrovala formula: »Niet abstraktnej pravdy, pravda je konkrétna.« (7, s. 442)

Černyševskij hlboko vystihol meritum a význam Heglovej dialektickej metódy. Poukázal na ohromujúci dojem, ktorý vyvolávajú spisy veľkého filozofa, vyzdvihol neobyčajnú silu a vznešenosť Heglovho myslenia, „ktoré podrobuje svojej vláde všetky oblasti bytia, odkrýva v každej sfére života totožnosť zákonov prírody a dejín so svojím vlastným zákonom dialektického vývinu, zahrnuje všetky fakty náboženstva, umenia, exaktných vied, verejného a súkromného práva, dejín a psychológie do siete systematickej jednoty, takže sa všetko javí ako vysvetlené a zmierené“. (7, s. 443) Historický význam Heglovho systému Černyševskij videl v tom, že bol „prechodom od abstraktnej vedy k vede života“. (7, s. 443) Podobný význam mala Heglova filozofia aj v konkrétnych ruských podmienkach. Aj tu podľa Černyševského slov „bola prechodom od neplodných scholastických rozumovaní, hraničiacich s apatiou (a nevzdelanosťou), k prostému a jasnému pohľadu na literatúru a na život, pretože v jej princípoch spočívali, ako sme sa snažili dokázať, zárodok tohto názoru“. (7, s. 443)

V odhalení nedostatkov Heglovho filozofického systému a v prekonaní pôvodného absolútneho nadšenia pre Hegla mal nepochybne význačnú úlohu Belinskij. Podľa slov Černyševského Heglova geniálna dialektika Belinského na istý čas oslnila, strhla svojou veľkosťou. Nespozoroval, že Heglove závery protirečia princípom jeho systému, práve pre tieto princípy prijímal aj závery ako nevyhnutné dôsledky princípov. V rokoch 1837—1839 spolu s Bakuninom a čiastočne pod jeho vplyvom prežil „násilné“, ako sa potom vyjadroval, zmierenie sa so skutočnosťou, ktorého teoretické korene boli v samej Heglovej filozofii. Bakunin totiž jednostranne vyložil známú Heglovu tézu o „skutočnosti“ a jej „rozumnosti“ v zmysle zmierenia sa s vtedajšou ruskou skutočnosťou. Ak táto skutočnosť existuje, pokračoval Belinskij, existuje preto, že je rozumná.

V *Náčrte gogolovského obdobia*... sa Černyševskij pokúsil odhaliť príčiny zmierenia sa Belinského so skutočnosťou, ktoré úzko súviseli s jeho vtedajším osvietenstvom a idealizmom. Podľa jeho názoru Belinskij „sa pozeral na skutočnosť očami idealistu, neštudoval ju, ale skôr do nej prenášal svoj ideál a veril, že tento ideál má analógiu v našej skutočnosti, že aspoň najdôležitejšie prvky skutočnosti sa zhodujú s tými ideálmi, ktoré pre ňu našiel Heglov systém“. (7, s. 452) Akoby nadväzujúc na túto charakteristiku Belinského vtedajšej pozície, Plechanov neskoršie napísal: „Belinskij sa nezmieroval so skutočnosťou, ale so smutným osudom svojho abstraktného ideálu.“ (9, s. 438)

Černyševskij plasticky vykreslil evolúciu Belinského názorov, jeho postupné prekonávanie starých omylov, oslobodzovanie sa od zmierenia sa so skutočnosťou a vytvorenie nového revolučného pohľadu na svet, úzko spätého s materializmom a utopickým socializmom. Na Belinského svetonázorový prelom mali vplyv tak spory s Gercenom, ako aj nová situácia, ktorá nastala

v súvislosti s jeho odchodom do Petrohradu, kde začína pôsobiť ako redaktor časopisu *Otečestvennyje zapiski*. O závažnosti tejto zmeny Černyševskij tak trochu obrazne napísal: „Petrohrad, ako vedľa všetci, čo prežili idealistické názorové obdobie, sa ani trochu nehodí na zachovanie takých snov. V Petrohrade je skutočný život taký hlučný, nekľudný a neodbytný, že je ťažké klamať sa v jeho podstate, je ťažké nepresvedčiť sa o tom, že sa netočí podľa ideálneho hľadiska heglovského systému, je ťažké zostať idealistom.“ (7, s. 452) Kritický pohľad na skutočnosť i na Heglov systém — podľa slov Černyševského — presvedčili Belinského, že skutočnosť v sebe obsahuje veľa falošných a škodlivých prvkov. Preto celú svoju ďalšiu činnosť venoval nastoleniu rozumu a pravdy v živote a začal neúnavný, neúprosný boj so všetkým, čo prekážalo dosiahnutiu tohto cieľa. „Pre takú živú povahu ako Belinskij bol prechod od abstraktnej ideálnosti, vedúcej ku kvietizmu a apatii, k živému poňatiu skutočností prirodzený a snadný.“ (7, s. 453)

Veľkú zásluhu Belinského a niektorých ďalších ruských mysliteľov v ideových zápasoch tridsiatych rokov videl Černyševskij predovšetkým v tom, že sa nemohli nadlho uspokojiť s úzkymi závermi, na ktoré sa obmedzovala aplikácia princípov Heglovej filozofie v systéme samého Hegla. Hoci si navždy zachovali úctu k jeho filozofii, „zriekli sa predošlej absolútnej viery v jeho systém a vykročili vpred, nezastavujúc sa, ako sa zastavil Hegel, v polovici cesty“. (7, s. 443) V tejto súvislosti osobitne vyzdvihuje samostatnosť, ktorej dosiahlo ruské myslenie v osobe Belinského a jeho hlavných spolupracovníkov. S pocitom národnej hrdosti konštatuje, že od tej doby, keď predstavitelia ruského intelektuálneho hnutia samostatne podrobili kritike Heglov systém, nepodriaďovalo sa už toto hnutie nijakej cudzej autorite. „Tu po prvý raz intelektuálny život našej vlasti zrodil ľudí, ktorí kráčali po boku európskych filozofov, a nie v suite ich žiakov, ako tomu bývalo predtým.“ (7, s. 456) Poprední predstavitelia ruského filozofického myslenia sa vyvíjali smerom k materializmu a revolučnému demokratizmu. Ako správne zdôrazňuje V. J. Jevgrafov, „v dielach Belinského a Gercena sa realizoval prvý pokus v dejinách ruskej filozofie o spojenie dialektiky s materializmom, o využitie Heglových filozofických ideí na zdôvodnenie revolučného programu a socialistického ideálu“. (5, s. 7)

Avšak najdôkladnejší pokus o tvorivé rozvinutie Heglových ideí, o ich kritické prehodnotenie v intenciách revolučného výkladu a materialistického spracovania sa realizoval práve v tvorbe Černyševského. Táto tvorba je veľmi dôležitá aj pre pochopenie osudu Heglovej filozofie v Rusku. Počas celej svojej filozofickej činnosti sa Černyševskij veľa krát v rôznych súvislostiach vracal k celkovému hodnoteniu Heglovho učenia.⁴ Ale už v *Náčrte gogolovského obdobia...*, ako sme spomenuli, sa mu podarilo jasne vystihnúť pozitívne aj negatívne stránky Heglovho filozofického systému. Opierajúc sa o hlboké hodnotenie Hegla, obsiahnuté v dielach Gercena a Belinského, vyzdvihol mimoriadny význam jeho dialektickej metódy myslenia. Zároveň poukázal na základné protirečenie v Heglovej filozofii, a to na protirečenie medzi jej princípmi a závermi. Zásadný význam má to, že Černyševskij zhrnul podstatu a zmysel tohto protirečenia, odhaľujúceho dvojakoť Heglovej filozofie. „Heglove princípy boli neobyčajne mocné a široké, závery úzke a ničotné; napriek

⁴ Podrobnejšie pozri V. J. Jevgrafov, Černyševskij i Gegel. (5, s. 123—163).

všetkej kolosálnosti jeho génia stačili sily veľkého mysliteľa iba na to, aby vyslovil všeobecné idey, ale už sa mu nedostávalo síl držať sa neochvejne týchto zásad a logicky z nich odvodiť všetky nevyhnutné dôsledky.“ (7, s. 440)

Černyševského rozbor preniknutia Heglovej filozofie do ruského intelektuálneho života v tridsiatych rokoch a jeho hodnotenie tejto filozofie boli stálym inšpiračným zdrojom v dejinách ruského filozofického myslenia. O jeho hodnotenie Hegla sa v mnohom opierali najmä Plechanov a Lenin, ktorí už v novej historickej situácii dôsledne prehodnotili Heglovu filozofiu z pozícií dialektického a historického materializmu.

Dôležité miesto v Černyševského práci zaujíma taktiež charakteristika ideových zápasov v Rusku v štyridsiatych rokoch, ktoré sa vyznačovali novým vzostupom revolučných nálad. Ak v tridsiatych rokoch pokroková časť ruskej inteligencie, prebudená dekabrismi, v mukách hľadala východisko z tiesnivej situácie v rôznych krúžkoch, v zápalistom štúdiu nemeckej filozofie a socialistických učení, v štyridsiatych rokoch sa pripravoval prechod od prvej etapy oslobodzovacieho hnutia — od šľachtickej revolučnosti — k jeho druhej etape, k hnutiu raznočincov. Ako zdôraznil V. I. Lenin, boli Gercen, Belinskij a po nich Černyševskij „predchodcami ruskej sociálnej demokracie“. (10, s. 329)

Charakteristickou črtou ideových zápasov sa v tomto období stal boj medzi tzv. západníkmi a slavianofilmi. Teoretickým jadrom tohto ideového boja bolo chápanie historickej vývinovej cesty Ruska. Priebeh tohto boja zásadne ovplyvnil aj ďalší vývin ruského filozofického myslenia, prispieval k šíreniu nových a pokrokových myšlienok. Ústrednou otázkou sa stal pomer k nevoľníctvu, proti ktorému najradikálnejšie vystupovali revoluční demokrati Belinskij a Gercen. Svoje stanovisko k tejto otázke zaujali aj predstavitelia západníkov a slavianofilov.

Slavianofilstvo reprezentovalo liberálny prúd vnútri statkárskeho tábora. Systém názorov, ktorý rozvíjali jeho hlavní predstavitelia A. S. Chomiakov, I. V. Kirejevskij, K. S. Aksakov, J. F. Samarin a iní, mal zložitý a značne protirečivý charakter. Nemôžeme sa tu podrobnejšie venovať podstate ich názorov. Predovšetkým nás zaujíma Černyševského hodnotenie názorov a činnosti slavianofilov. Zásadný význam má jeho rozhodné vyhlásenie: „Nikdy sme nezdieľali názory slavianofilov a necítíme k týmto názorom najmenšie sympatie.“ (7, s. 327) Mal tu na mysli konzervatívnu podstatu ich názorov, ako aj ich otvorene nepriateľský postoj k revolučnodemokratickému smeru v ruskom spoločenskom myslení, na ktorého čele stál vtedy Belinskij.

No pri konkrétnej analýze názorov slavianofilov nachádzal v nich Černyševskij nielen negatívne, ale aj niektoré progresívne črty. Za skôr prospešnú ako škodlivú pokladal ich veľú túžbu po osvete a po zlepšení ruského života. V ich činnosti videl prechodný stupeň od myšlienkového drieroty, od indiferentizmu či dokonca nepriateľstva voči osvete k celkom modernému nazeraniu na veci, k úplnému skoncovaniu so starou nečinnosťou a chladným postojom k spoločnej veci. Pokiaľ ide o slavianofilskú koncepciu ako celok, správne vystihol, že protirečila zdrojom, pod ktorých vplyvom sa vlastne sformovala. Stavajúc Rusko proti západnej Európe, slavianofilovia hovorili

o zvláštnej, svojbytnnej ceste historického vývinu Ruska. Za axiómu prijali tézu, že západná civilizácia sa vraj ukázala ako neuspokojivá a jednostranná. Ako to dobre vyjadril Černyševskij, v ich predstavách „Západ je vetký stavec, ktorý si vzal od života už všetko, čo si mohol vziať, vyžil sa atď.“ (7, s. 331)

Všetky tieto frázy pochádzali podľa názoru Černyševského z rôznych prázdnych a obmedzených knižiek a článkov, ktorých sa na Západe písalo veľa. Slavianofilovia nepoznali skutočný Západ, ktorý, ako neraz Černyševskij zdôrazňoval, treba študovať z diel jeho pokrokových mysliteľov. V päťdesiatych rokoch, keď sa v západoeurópskych krajinách začínal úspešne šíriť marxizmus, znela táto jeho požiadavka nanajvýš aktuálne. Názor na západnú civilizáciu ako na jednostrannú a neschopnú ďalšieho vývinu sa v slavianofilskej koncepcii spájal s jednostrannými, nekritickými sympatiami ku všetkému vlastnému, domácejmu. Slavianofilovia sa nadchýňali predpetrovským Ruskom, za „večný základ“ pokladali to, že vraj v Rusku nejestvuje triedny boj. Černyševskij na margo týchto názorov výstižne poznamenal: „Láska ku svojmu je dobrá, no musí ju overovať analýza faktov.“ (7, s. 332)

Záchranu ruskej spoločnosti pred „zahnívajúcim“ Západom slavianofilovia videli predovšetkým v roľníckej občine, ktorú pokladali za špecificky ruský jav, za základ národného života, za takú formu, ktorá odhaľuje najlepšie mravné stránky človeka. Ako sa domnieval A. S. Chomiakov, práve z vývinu občiny „sa môže vyvinúť celý občiansky svet“. (11, s. 462) Černyševskij si vážil slavianofilov za nastolenie otázky úlohy občiny v ruskom živote, pravda, v istom zmysle význam tohto nastolenia otázky preceňoval. Treba však zdôrazniť, že jeho vlastná občinová teória sa zásadne odlišovala od koncepcie slavianofilov.

Po prvé, Černyševskij nepokladal občinu za čisto ruský jav, ale za formu, ktorá sa historicky vyskytuje u všetkých národov. Po druhé, videl v roľníckej občine východisko pre rozvoj socializmu v Rusku. Ako napísal F. Engels v *Doslove* k práci *O sociálnych pomeroch v Rusku* z roku 1894, Černyševskij veril „v zázračnú silu roľníckej občiny, z ktorej vraj môže a musí vzísť sociálne obrodenie“ (12, s. 486), videl v nej „prostriedok ako sa dostať zo súčasnej spoločenskej formy k novému vývinovému stupňu, ktorý je vyšší než ruská občina na jednej strane a než západoeurópska kapitalistická spoločnosť so svojimi triednymi protikladmi na strane druhej“. (12, s. 477—478) Svoje názory na občinu Černyševskij podrobne vyložil v práci *Kritika filozofických predsudkov proti občinovému vlastníctvu* (1858), ktorú pozorne preštudoval aj K. Marx. V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť pozoruhodné tvrdenie poľského historika filozofie A. Walického, že s veľkou pravdepodobnosťou možno uvažovať o tom, že toto dielo podstatne ovplyvnilo Marxove názory na možné cesty vývinu Ruska. (13, s. 295—296)

Vcelku Černyševského teória občinového socializmu, vychádzajúca z domnelej realnosti nekapitalistického vývinu Ruska, ktorého základ mala tvoriť patriarchálna občina v spojení s výtobkami vedy a s rozvojom veľkopriemyslu, bola v tom období utopická. No reálny význam jeho roľníckeho socializmu prekračoval rámec obvyklej sociálnej utópie. „Bol to skvelý pokus nájsť originálnu, skrátenú historickú cestu pripojenia sa k civilizácii krajín podobných Rusku, cestu, zodpovedajúcu záujmom pracujúcich mäs.“ (14, s. 482)

V štyridsiatych rokoch viedol rozhodný a dôsledný boj proti slavianofilom

najmä Belinskij. V jeho *Pohľade na ruskú literatúru roku 1846*, ktorého analýze Černyševskij venoval osobitnú pozornosť, odznela zdrvivá kritika ich názorov. Belinskij odhalil úplnú neudržateľnosť rojčenia slavianofilov, ahistorickosť ich koncepcie. Zdôrazňoval, že v európskej civilizácii si treba ceniť všetko, čo je užitočné, čo je nevyhnutné, a preto aj vývin kapitalizmu v Rusku pokladal nielen za potrebný, ale aj za progresívny.

V boji proti slavianofilom sa k Belinskému pripájali aj západníci, ktorí sa orientovali predovšetkým na západnú Európu, spájali budúci vývin Ruska s kapitalizmom, a preto obhajovali kapitalistické zriadenie a buržoáziu. Práve o úlohe buržoázie vypukli ostré spory aj medzi Gercenom a Bakuninom na jednej strane a Botkinom, Granovským, Annenkovom, Koršom na strane druhej. Černyševskij si vážil najmä vedúcu osobnosť západníkov — T. N. Granovského, o ktorom v *Náčrtie gogolovského obdobia...* hovorí ako o veľkom osvietenkovi, ako o „ozajstnom synovi svojej vlasti“. Vcelku hodnotí ideové stretnutia západníkov a slavianofilov ako výraz reálnych životných protirečení. Výstižne poznamenáva, že predstavitelia oboch smerov boli v tom období spolubojovníkmi v jednom spoločnom úsilí o lepší život v Rusku. Reprezentovali však iba rôzne varianty ideológie vládnúcich tried — nastupujúcej buržoázie a statkárov. V tejto súvislosti revoluční demokrati Gercen a Belinskij boli nútení bojovať nielen proti slavianofilom, ale aj proti liberálne naladeným západníkom. V päťdesiatych rokoch dochádza k úplnému zblíženiu týchto ideových prúdov a v šesťdesiatych sa už nevyskytujú ani ich pomenovania.

Z mimoriadne bohatého a stále inšpirujúceho ideového odkazu Černyševského, „ktorému Rusko vďačí za nekonečne veľa“ (12, s. 477), sme v tomto príspevku mohli priblížiť iba nepatrnú časť. Stredobodom nášho záujmu bol jeho *Náčrt gogolovského obdobia ruskej literatúry* ako jedna z prvých prác venovaná dejinám ruskej filozofie. Černyševského zásluha spočíva najmä v tom, že sprítomnil azda najzaujímavejšie obdobie v dejinách ruského spoločensko-filozofického myslenia, ako prvý vymedzil historickú úlohu Belinského, Gercena, Ogariova v ideových zápasoch tých čias.

V jeho analyticko-kritickom výklade vystupujú tridsiate roky, kedy spoločenské ideály neboli ešte vyhranené, ako pestrá zmes názorov, ideí, smerov. Tu nachádzame aj boj literárno-estetických prúdov, aj nadšenie pre Heglovu filozofiu, aj záľubu v utopickom socializme a v politike. V štyridsiatych rokoch, ako ukazuje Černyševskij, v boji západníkov a slavianofilov sa v ruskom spoločenskom myslení formoval revolučnodemokratický prúd, nová generácia ruských revolucionárov. Dôstojným dedičom ich ideálov sa stal Černyševskij, ktorý podľa slov F. Engelsa povzbudil „nadšenie a činorodosť hrdinných ruských priekopníkov“ (12, s. 486) a stal sa ústrednou postavou epochy šesťdesiatych rokov.

Veľkosť životnej cesty a diela N. G. Černyševského je taká výrazná, natoľko ovplyvnila ideový vývin nielen v Rusku, ale aj inde vo svete, že je dodnes predmetom usilovného skúmania z hľadiska rôznych spoločenskovedných disciplín. Záujem o Černyševského, ako to dokazuje množstvo prác, ktoré sa vracajú k odkazu veľkého mysliteľa, nie je ani v súčasnosti nejakou čisto akademickou, iba historickou záležitosťou, ale je súčasťou ideového zápasu o lepší, spravodlivejší svet, za ktorý Černyševskij bojoval a trpel.

LITERATÚRA

1. MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1959.
2. LAVRECKIJ, A.: Belinskij, Černyševskij, Dobroľubov v borbe za realizm. Moskva 1968.
3. LENIN, V. I.: Materializmus a empiriokriticizmus. Bratislava 1975.
4. ČERNYŠEVSKIJ, N. G.: Polnoje sobranije sočinenij, t. XIV. Moskva 1950.
5. Gegeľ i filosofija v Rossii. Moskva 1974.
6. GERCEN, A. I.: Polnoje sobranije sočinenij, t. VI. Petrograd 1917.
7. ČERNYŠEVSKIJ, N. G.: Vybrané spisy I. Praha 1953.
8. STEKLOV, J. M.: M. A. Bakunin, jeho žizň i dejateľnosť, t. I. Moskva 1920.
9. PLECHANOV, G. V.: Izbrannnye filosofskije proizvedenija v piati tomach, t. IV. Moskva 1958.
10. LENIN, V. I.: Spisy 5. Bratislava 1956.
11. CHOMIAKOV, A. S.: Sočinenija, t. III. Moskva 1914.
12. MARX, K. — ENGELS, B.: Spisy 22. Praha 1967.
13. WALIOKI, A.: Rosyjska filozofia i myšľ spoločna od Oświeceniá do marksizmu. Warszawa 1973.
14. Filosofskaja encyklopedija, t. 5. Moskva 1970.